



УДК 159.923.2+37.011.3]
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2023-104-3>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЇ ПРИХИЛЬНОСТІ ЯК МЕТОДУ ВИХОВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ОСВІТНЬО-ВИХОВНІЙ ПРАКТИЦІ

Фоміна Ірина Сергіївна,
кандидатка психологічних наук,
доцентка кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту
імені професора Є. Петухова
Херсонський державний університет
IFomina@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-3279-5245

Стаття розкриває основні принципи та підходи психології прихильності в європейській освітній і виховній практиці. Визначено поняття прив'язаності як тісного зв'язку дитини зі значущим дорослим або дорослими, термін уведено Джоуном Боулбі. Наведено основні ідеї німецьких дослідників стосовно теорії прихильності. А саме визначено думку Свена Фукса стосовно впливу на формування особистості дитини навколишньої соціальної та політичної системи. Діти переносять те, що пережили в дитинстві, у своє майбутнє, це стосується травм, страхів, очікувань, стереотипів тощо.

Наведено важливу теорію прихильності доктора Карла Бриша, спеціаліста в галузі дитячої та юнацької психіатрії, і його роботу «Прихильність і психосоматика», де підкреслюється цінність стабільних стосунків з батьками та вихователями як центральний захисний чинник для стабільної імунної душевної системи та тіла.

У статті постає вічне питання стосовно стратегій виховання, а саме: що є найбільш ефективним у розвитку та становленні гармонійно розвиненої особистості дитини – авторитарна модель виховання чи ліберальний стиль із цілковитою свободою дій та інтересів дітей. На це питання натеper чіткої відповіді немає.

Наведено основні види прив'язаності, а саме надійний, уникливий, дезорганізований, тривожно-амбівалентний типи. Спосіб поведінки батьків формує тип прив'язаності. Підкреслено думку про те, що прихильність необхідна для розвитку людини. Наведено основні «три кити», на яких має будуватися родина, щоб у дитини сформувався надійний тип прив'язаності, це: взаємоповага, чіткі правила, принцип поведінки – дорослі заодно.

У заключній частині статті розглянуто основні принципи побудови комфортного й ефективного середовища для дітей в освітньо-виховному контексті: принцип присутності, важливість зорового контакту, принцип віддзеркалення та чутливості, вербальний, емоційний, ресурсно-орієнтований резонанс, принцип готовності допомогти, відновлення однастайності.

Ключові слова: теорія прив'язаності, типи прихильності, взаємоповага, принцип присутності, принцип чутливості.

FEATURES OF THE PSYCHOLOGY OF COMMITMENT IN EUROPEAN EDUCATIONAL PRACTICE

Fomina Iryna Serhiivna,
Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogy, Psychology
and Educational Management named after Professor Ye. Petukhov
Kherson State University
IFomina@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-3279-5245

The article reveals the main principles and approaches of attachment psychology in European educational and educational practice. The concept of attachment is defined as a close connection of a child with a significant adult or adults, the term was introduced by John Bowlby. The main ideas of German researchers regarding the theory of attachment are presented. Specifically, the opinion of Sven Fuchs regarding the influence of the surrounding social and political system on the formation of a child's personality is determined. Children carry what they experienced in childhood into their future, this includes injuries, fears, expectations, stereotypes, etc.

The important theory of attachment of Dr. Carl Brisch, a specialist in the field of child and adolescent psychiatry, and his work "Attachment and Psychosomatics" is presented, which emphasizes the value of stable relationships with parents and caregivers as a central protective factor for a stable immune system of the mind and body.



The article raises an eternal question about parenting strategies, namely, what is the most effective in the development and formation of a harmoniously developed child's personality, an authoritarian model of parenting or a liberal style with complete freedom of actions and interests of children. There is currently no clear answer to this question.

The main types of attachment are given, namely reliable, avoidant, disorganized, anxious-ambivalent types. The way parents behave forms a certain type of attachment. The point of view that attachment is necessary for human development is emphasized. The main "three whales" on which a family should be built in order for a child to form a reliable type of attachment are listed, these are: mutual respect, clear rules, the principle of behavior – adults together.

The final part of the article examines the main principles of building a comfortable and effective environment for children in an educational context: the principle of presence, the importance of eye contact, the principle of reflection and sensitivity, verbal, emotional, resource-oriented resonance, the principle of willingness to help, restoration of unanimity.

Key words: attachment theory, types of attachment, mutual respect, principle of presence, principle of sensitivity.

Вступ. Актуальним питанням у всі часи було і буде розуміння того, як правильно навчити дитину розуміти навколишній світ, реагувати на швидкоплинні зміни в його стрімкому розвитку. У європейській освітній практиці, зокрема в Німеччині після публікації першого дослідження PISA (OECD, 1999), головною проблематикою стали шляхи надання дітям базового розуміння основ пізнання світу, математики, фізики, удосконалення мовних функцій раннього віку тощо. Принцип продуктивності виховання та навчання розглядається в даному контексті як основний двигун для розвитку особистості дитини.

Педагоги, батьки, вихователі заряджені ідеєю використання ефективних принципів підвищення розвитку успішності пізнавальної сфери дитини, її морально-особистісної траєкторії. Дитинство завжди було експериментальним майданчиком для основних стратегій розвитку й ефективного виховання. Необхідно зазначити, що протягом історії діти часто ставали об'єктом уявлень дорослих про те, як слід направляти дітей, виховувати, навчати підкорятися нормам і правилам суспільства. Колективістські системи спрямовані на заперечення та придушення їхньої індивідуальності. У минулому їх посилення було першочерговим завданням.

Зараз, у період війни, перед дітьми, батьками та педагогами постають нові складні питання підтримки передусім психічного та фізичного здоров'я, ресурсного балансу, безпеки життєдіяльності, цінності життя. Формування здорової та стабільної психічної діяльності, адекватне відображення навколишнього світу, на основі якого дитина буде формувати свою систему цінностей у подальшому житті, – головне завдання освітньої та виховної практики в умовах нинішнього важкого часу.

Молоде покоління формується на основі наслідування того, що бачать у навколишньому світі, в об'єктивній реальності, яку

відображають через свій суб'єктивний образ. Наскільки для них безпечним, комфортним і розвиненим буде навколишній світ, залежить від дорослих, їхніх уявлень і морально-духовної освіченості.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. На мету виховання дітей і методи поводження з ними завжди впливали специфіка та дух часу. Відсутність прихильності та суворість до дітей часто видаються історичною даністю. Відповідно, більш м'які способи поводження з дітьми швидко потрапляють під підозру як примха, як спосіб виховувати егоїстичну дитину, якій можна все.

Як стверджує Свен Функс у своїй роботі «Дитинство політичне! Війни, терор, екстремізм, диктатури та насильство як результат руйнівного досвіду дитинства» (Fuchs, 2019: 14–45), діти постійно формуються під впливом навколишньої соціальної, політичної системи. Вони переносять те, що пережили в дитинстві, у своє майбутнє. Потім мають змогу впливати на своє оточення, коли дорослішають. Яке ставлення вони приймають, якого способу мислення дотримуються, які почуття домінують у них, які питання вони ставлять до себе і до інших: усе це набувається рано, відображається протягом життя, передається іншим поколінням.

Мета статті. Важливим завданням виступає висвітлення основ психології прихильності як ефективного методу розвитку та виховання сильних особистостей, з надійним відчуттям спокою та впевненості.

Головне питання педагогічної практики виховання всебічно розвиненої особистості виражається у здоровому поєднанні ліберальних і авторитарних методів впливу на особистість дитини. Бути авторитарним батьком і прищеплювати правильні міркування та принципи життя, водночас не зруйнувати незалежність, самостійність і активність дитини – часто є найскладнішим випробуванням. З іншого боку, цілковита



самостійність дитини, її непорушна автономія можуть призвести до того, що маленька особистість не знайде сама відповідей на складні життєві питання дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уважаємо необхідним зазначити, що знаходження золоті середини в поєднанні різних методів і стилів виховання в розвитку особистості дитини нині є невирішеною проблемою, особливо в сучасному буденні зі страшними картинами війни та її наслідками. Підтвердженням нашої думки є погляди німецьких науковців стосовно популярності виховних заходів, які мають на меті дисциплінувати дітей і зробити їх незалежними в ранньому віці з метою покращення їхньої успішності. У посібнику для батьків «Похвала дисципліні» (Vueb, 2006/2012: 335–340), стверджують, що ми маємо більшу ймовірність зашкодити своїм дітям ліберальними манерами та любов'ю. Правила й обмеження вважають найважливішою заповіддю.

З іншого боку, турботливі стосунки між батьками й освітянами щодо дітей сприймаються як «надмірний захист». Проте підтримка розвитку дитини має бути спрямована не лише на підвищення її успішності. Натомість стабільний розвиток залежить насамперед від суб'єктивно сприйнятого благополуччя, а це залежить від психічного та фізичного здоров'я, відчуття зв'язку та приналежності, а також від можливості відчувати себе самоефективним і здатним до розвитку. Стабільні стосунки з батьками, вихователями тепер розглядаються як центральний захисний чинник для стабільної імунної душевної системи (Gahleiter, 2019) і тіла (Brisch, 2015). Ці знання допоможуть освітянам, батькам зробити своє повсякденне професійне життя більш орієнтованим на відносини, ніж на дисципліну (Kohler-Saretzki, 2020).

Продовжуючи тему стабільних, довірливих стосунків між батьками та дітьми, що є основою формування сильної особистості, вважаємо необхідним, у цьому контексті, визначити проблему прив'язаності. На беззаперечну цінність теорії прив'язаності вказує її засновник, англійський психіатр і психоаналітик Дж. Боулбі. Науковець зазначає, що завдяки надійному зв'язку прив'язаності дитина може вільно й без страху вивчати й досліджувати навколишній світ (Боулбі, 1969, 2003). За його теорією зв'язок із значущим дорослим або дорослими називається прив'язаністю. Зрозуміло, що чим кращий такий зв'язок, то надійніша прив'язаність.

Прихильність необхідна для розвитку людини. Уже в утробі матері люди зро-

стають у співіснуванні з іншою людиною, з'єднані з пуповиною й оточені материнською утробою. Подальший розвиток відбувається лише у взаємозв'язку, без цього немислиме подальше існування. Після народження люди залишаються залежними від прихильностей, які забезпечують їхнє виживання. Отже, прив'язаність говорить про еволюційну програму, яка генетично дана нам, щоб забезпечити наше існування.

Визначено такі види прив'язаності, як надійний тип, уникливий, дезорганізований, тривожно-амбівалентний типи.

Необхідно зазначити, що спосіб поведінки батьків формує тип прив'язаності. Так, якщо дорослі завжди послідовно реагують на всі сигнали від дитини, помічають усі зміни, бажання, потреби та більшу частину часу присвячують їх задоволенню, формується надійний тип. Буває так, що батьки непослідовно реагують на сигнали від дитини – у результаті буде сформовано амбівалентний тип прив'язаності. Якщо для дитини батьки – це джерело страху та травматичних переживань, формується дезорганізований тип. Для уникливого типу характерно не реагування дорослих на сигнали від малюка, або «зчитування» їх хибно. Коли емоційні реакції дитини ніяк не супроводжуються діями з боку дорослих, у неї не настає розслаблення після сигналізування про потреби.

Грунтуючись на основних правилах, що подаються в доробці UNICEF («Батьківські навички» Підтримка дітей у подоланні стресів») стосовно теорії прив'язаності, зазначимо основні «три кити», на яких повинна будуватися родина, щоб у дитини сформувався надійний тип прив'язаності, це:



Ніби не нові поняття, але дуже складно, щоб ці «кити» були сформовані та налагоджені в кожній родині.

Зупинимося на кожному з аспектів окремо. Якщо ми говоримо про взаємоповагу, то дитина – це скарб для дорослих, треба поважати її інтереси. Говорити з нею, як з рівним собі. Вивчати дитину, виховувати не її, а себе. Власний приклад – найбільш дохідливий посібник для того, щоб дитина привласнила цей досвід, навички, дії, думки тощо. Розмірковуючи про спорт і примушуючи дитину йти на тренування, мотивуючи її до нових досягнень, важливо мотивувати себе. Залишити пляшку пива та піти разом на стадіон за новими звершеннями й успіхами. Це найскладніше для батьків, але найефективніше у становленні та розвитку дитини, її впевненості в собі, довіри до світу.



Без чітких правил також не можна обійтися коли ми говоримо про надійний тип прихильності. Правила – це ті чіткі кордони, що не повинні змінюватися залежно від часу, настрою, інтересів. Дитина іноді не розуміє, чому сьогодні це можна робити, а на завтра за це можуть покарати. Правила повинні бути однаковими для всіх. І найголовніше, коли дорослі дотримуються однієї стратегії, визначеної одним із батьків. Інший дорослий не може скасувати це правило або обіцянку, навіть якщо вона йому дуже не подобається.

Поведінка прихильності – це природне визнання дитиною відповідальності та сили дорослого, його лідерських якостей. У такій поведінці дитина приймає асиметричну констеляцію стосунків: вона вважає дорослих зрілішими, досвідченішими та сильнішими за себе. Тому дитина почуває себе емоційно захищеною у стосунках з дорослими. Безумовно, кожна дитина принципово зацікавлена в хороших стосунках з дорослими (Scherwath, 2021: 31).

Уважаємо необхідним зазначити погляд німецького дослідника прихильності Карла Хайнца Бріша, який пояснював: «Страх зіпсувати дитину є типово німецьким. Коли ми проводимо курси для батьків, ми знову і знову помічаємо, що німецькі батьки дуже стурбовані тим, щоб виховувати своїх дітей так, щоб вони терпіли розчарування в ранньому віці. Такого ставлення не побачиш ні в Італії, ні в Азії, ні в Південній Америці, де ніхто не замислюється про те, чи балують вони свою дитину. Але тут ми бачимо, що багато батьків не чуйно реагують на сигнали своїх дітей, а досить жорстко ставляться до них. Імовірно, це якось пов'язано зі спадщиною пруської культури». Тому діти, які звертаються до дорослих по керівництво, опіку, захист, часто розчаровуються в них.

У даному контексті наведемо приклад, якщо діти переривають свою гру та біжать до дорослих із запитанням, занепокоєнням або потребою в обіймах, може статися так, що їх відправляють геть із словами «а тепер іди і грайся знову» або «будь ласка, розберися сам». Цифрове відволікання дорослих, через мобільні телефони, може сприяти тому, що діти відчувають значущих дорослих як відсутніх і неуважних, коли вони озираються навколо, шукаючи заспокоєння.

Чим молодші діти, тим більше вони відновлюють зв'язок з дорослими, чим старшими та внутрішньо сильними та безпечнішими стають діти, тим більше вони розширюють свій власний радіус пізнання навколишнього світу, не потребуючи постійної під-

тримки й уваги з боку значущих дорослих (Berk, 2020). Надійно прив'язані діти мають значну перевагу в розвитку перед невпевнено прив'язаними або дітьми з порушенням прихильності, оскільки згідно з теорією прихильності, внутрішнє почуття прихильності та безпеки, яке виникає у результаті здорового розвитку, сприяє всім аспектам психологічного розвитку.

Виходячи з вищевикладеного, головне питання – як побудувати комфортний освітньо-виховний процес для дітей, де б вони відчували опіку, увагу та турботу з боку значущих дорослих, розвивали водночас свої розумові властивості, емоційні та вольові навички, упевненість, силу, мотивацію до нових звершень (див. табл. 1).

Продовжуючи тему основ психології прихильності, неодмінно треба зазначити цінність правил у вихованні дитини. Правила націлені на визначення загальних кордонів, а також особистісних меж, які можуть бути порушені, коли ми взаємодіємо один з одним. Данський експерт з питань дитячої освіти та виховання Йеспер Юул (Juul, 2012: 75) був одним із найсучасніших критиків освітнього гасла «Дітям потрібні межі». Науковець завжди говорив, що дітям потрібні не межі, а дорослі, які мають межі. Він наголошував на встановленні справжніх особистих кордонів щодо дитини. Межі встановлюються не як освітня вимога (Дитина має цьому навчитися!), але як пропозиція стосунків, у рамках якої дитина може навчитися пізнавати, думати, розуміти, поважати думку іншої людини. Рольове встановлення кордонів дорослими також допомагає дитині вводити власні межі у стосунки.

Правила, межі, орієнтовані на відносини, характеризуються комунікативними характеристиками, що наведені в таблиці 2.

Висновки. Підбиваючи підсумок вищевикладеного матеріалу, вважаємо за необхідне зазначити, що завдання батьків, вихователів – виступати маяком у житті дитини та якомога спокійніше «моргати»,

Таблиця 2

Відмінності у встановленні меж в освітній і комунікативній парадигмі

Постановка освітніх правил/кордонів	Межі як аспект стосунків
«Ви не повинні!»	«Я не хочу/не хочу цього!»
«Ти цього не роби!»	«Я не згоден, якщо <...>»
«Я дуже злий, тому що ти це зробив»	«Я був дуже злий, тому що турбував / для мене було дуже важливим <...>»



Таблиця 1

Основні принципи побудови комфортного й ефективного середовища для дітей в освітньо-виховному процесі, заснованого на психології прихильності

№	Принципи побудови комфортного середовища	Поради для батьків / Основи освітньо-виховної діяльності для вихователів	Результат
1.	Принцип присутності. «Я тут». Фактично бути поряд і бути емоційно сприйнятливим до потреб дитини.	– Дитину треба бачити і бути «маяком для неї»; – регулярно підходити до дитини та зацікавлено запитувати, у яку гру вона грає, як поживає її хом'ячок; – невербальна присутність у вигляді люблячого погляду, посмішки, чутливого дотику, руки на плечі тощо.	Розвиток почуття впевненості, розвиток відчуття, що ти вартий уваги і є цінністю для когось. Усвідомлення власних потреб.
2.	Зоровий контакт – важливе джерело прихильності для дитини. Віддзеркалення – використання очей як резонансного інструменту.	– «Я бачу тебе без жодних зусиль. Я тут!»; – коли розмовляєте з дитиною, станьте на рівні її очей; – поверніться до дитини, якщо в неї є повідомлення чи запитання, звертайтеся саме до неї; – очі можуть сяяти, коли дитина щаслива, можуть плакати разом із Вами, відображати гнів; – у напружених чи неспокійних ситуаціях із любов'ю переведіть погляд на дитину, немовби промовляючи «НЕ хвилюйся, я про тебе дбаю».	Поглиблює увагу та взаєморозуміння. Фізичний контакт є важливою гарантією вивільнення окситоцину – нашого гормону зв'язків, або соціального гормону, сприяє відкритості до інших, розвитку процесів саморегуляції в дитини.
3.	Принцип чутливості – важливий компонент розвитку безпечної прихильності. Чутливість у ключових ситуаціях повсякденного життя (прийом їжі, режим сну, гігієнічні процедури).	– Бути чутливим – означає бути готовим і належним чином сприймати той факт, що не всі діти хочуть брати участь у всьому завжди. Діти повинні мати можливість сказати «так» і навчитися брати участь, але й мати можливість сказати «ні» та йти власним шляхом; – тіло дитини ніколи не має ставати майданчиком для освітніх вимог. Важливо дати дитині відчуття на рівні стосунків, що до її потреб, тілесності, сорому ставляться з повагою.	Гарантування емоційної безпеки, відчуття сили, прийняття своєї тілесності.
4.	Резонанс. У фізиці це поняття означає вібрацію одного тіла з іншим. У психології прихильності це основна емоційна потреба людей. Вербальний резонанс Емоційний резонанс Ресурсно-орієнтований резонанс	– Використовуйте синхронні форми резонансу (діалогу), які гарантують, що відбудеться щось передбачуване. Інакше кажучи, важливо сформувати спільні ритуали; – давати п'яточки один одному, співати під час щоденного прибирання, або перелічувати імена в ранковому колі, спільний сміх, що створює відчуття зв'язку; – перефразовування слів дитини, промовляння слів про себе; – відображати почуття, потреби, внутрішні думки, які становлять основу висловлювань дитини; – дорослі відповідають дитині зачитуванням окремих аспектів висловлювань дитини та вербалізацією їх; – під час відповіді на якесь запитання дитини Ви звертаєте увагу на одну із сильних сторін малечі, підкреслюєте та виділяєте її переваги.	Створення атмосфери зв'язку, у якій розвиваються процеси діалогу та співпраці. Форма перефразовування допомагає позбутися непорозуміння у спілкуванні. Розуміння власних емоцій, які поєднані з відчуттям своїх потреб і турбот. Це сильний заспокійливий ефект, коли дитина перебуває у збудженому стані. Глибше уявлення про свій особистий потенціал, поглиблює довіру.
5.	Готовність допомогти	– Швидка реакція на сигнал дитини про допомогу як «золотий шлях до прихильності» (Гроссман, 2012/2017). Ми ніколи не відмовимо іншим дорослим, які просять про допомогу, кажучи, що вони, імовірно, досить дорослі, щоб впоратися із цим самостійно. У діалозі з дітьми це прохання нічим не повинно відрізнятися; – важливі фрази в цьому контексті: Як добре, що ти прийшов, якщо тобі щось потрібно. Я подивлюся, чим я можу допомогти.	Зміцнення зв'язку, чітке бачення можливостей дитини.
6.	Після конфлікту відновлення гарних стосунків (одностайності)	– Виявляйте розуміння дитини (Так, це справді неприємно!), висловлюючи співчуття до того, що дитина переживає, як-от розчарування, незадоволення, гнів; – сигналізуйте про готовність піти на компроміс (запропонуйте угоду дитині); – доречно вибачитися за власну поведінку; – важливо бути милосердним – уміти прощати, бути готовим першим про це заявити.	Залагодження емоційних наслідків після конфлікту, пізнання внутрішніх потягів, усвідомлення причин конфлікту, своїх сильних сторін у діалозі.



таким чином, щоб дати малечі орієнтири для подальшого розвитку, майбутнього успішного життєвого досвіду, знань і відчуттів, що вона не самотня. Найголовніше мати надійні зв'язки, фундамент, на якому будується майбутнє, стосунки, у яких підтримують один одного, навіть якщо ви разом можете промокнути під час шторму та будете змиті хвилями життєвих проблем і страшних подій.

Перспективною подальших досліджень убачаємо нові підходи до теорії прихильності, у скрутних умовах війни та її наслідків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Scherwath Corrina. Liebe Lasst Gehirne wachsen Wie Bindungsbeziehungen Kinder in ihrer Entwicklung stärken. Ratgeber für Erzieherinnen in Krippe, Kita und Ganztage. Verlag an der Ruhr 2021. ISBN 978-3-8346-5274-4.
2. Fuchs S. Die Kindheit ist politisch! Kriege, Terror, Extremismus, Dictaturen und Gewalt als Folge destructiver Kindheitserfahrungen. Heidelberg : Mattes, 2019.
3. Bueb B. Lob der Disziplin. Eine Streitschrift. 6., Unverand. Aufl. Berlin : Ullstein, 2012. (Erstauf. 2006).
4. Schmid M. Erziehungstratgeber und Erziehungswissenschaft. Zur Theorie-Praxis-Problematik populärpädagogischer Schriften. Bad Helbrunn : Klinkhardt, 2011. [Zugriff; 29.08.2020].
5. Батьківські навички. Робочий зошит. Підтримка дітей у подоланні стресів. UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/13036/file/%> (дата звернення: 01.11.2023).

6. Juul J., Jensen H. Vom Gehorsam zur Verantwortung. Für eine neue Erziehungskultur. 4., unverand. Aufl. Weinheim : Beltz , 2012. (Original 2002).

7. Berk L.E. Entwicklungspsychologie. 7., actual. Aufl. Halbergmos : Pear-sons, 2020. (engl. Original 2018).

REFERENCES

1. Scherwath Corrina. Liebe Lasst Gehirne wachsen Wie Bindungsbeziehungen Kinder in ihrer Entwicklung stärken / Ratgeber für Erzieherinnen in Krippe, Kita und Ganztage / Verlag an der Ruhr 2021 / ISBN 978-3-8346-5274-4.
2. Fuchs, S. (2019). Die Kindheit ist politisch! Kriege, Terror, Extremismus, Dictaturen und Gewalt als Folge destructiver Kindheitserfahrungen. Heidelberg: Mattes.
3. Bueb, B. (2012): Lob der Disziplin. Eine Streitschrift. 6., Unverand. Aufl. Berlin: Ullstein (Erstauf. 2006).
4. Schmid, M. (2011). Erziehungstratgeber und Erziehungswissenschaft. Zur Theorie-Praxis-Problematik populärpädagogischer Schriften. Bad Helbrunn: Klinkhardt. [Zugriff; 29.08.2020].
5. UNICEF (n.d.). Batkivski navychky. Robochyi zoshyt. Pidtrymka ditei u podolanni stresiv <https://www.unicef.org/ukraine/media/13036/file/%>.
6. Juul, J., Jensen, H. (2012). Vom Gehorsam zur Verantwortung. Für eine neue Erziehungskultur. 4., unverand. Aufl. Weinheim: Beltz (Original 2002).
7. Berk, L.E. (2020). Entwicklungspsychologie. 7., actual. Aufl. Halbergmos: Pear-sons (engl. Original 2018).

*Стаття надійшла до редакції 27.11.2023.
The article was received 27 November 2023.*